

DVA ARCHITEKTONICKÉ ČLÁNKY Z PROSTORU KOSTELA SV. FILIPA A JAKUBA NA STARÉM MĚSTĚ PRAŽSKÉM

K uplatnění poklasických klínových žeber v Čechách

MIROSLAV KOVÁŘ – PETR STAREC

Příspěvek se zabývá dvěma stavebními fragmenty nalezenými v sekundárním uložení při ražbě kolektoru na Betlémském náměstí v Praze. Prvním je opukové přímočaré ostění s vnější částí probranou mělkým výžlabkem a s nálevkovitou částí na straně vnitřní. Druhým je klebovní žebro s profilem protaženého klínu na jedné straně probraným velmi mělkým výžlabkem, na protilehlé straně téměř nezatklým. Pro oba prvky je sledována jejich dislokace v Čechách a doba jejich používání, jejíž těžiště spadá do 1. poloviny 14. století. Oba fragmenty s největší pravděpodobností dokládají gotickou přestavbu románského kostela sv. Filipa a Jakuba, dnes zaniklého, který se nacházel v těsné blízkosti nebo přímo v místě nálezů prvků.

TWO ARCHITECTURAL ELEMENTS FROM THE AREA OF THE CHURCH OF SAINTS PHILIP AND JAMES IN THE OLD TOWN OF PRAGUE : THE USE OF POST-CLASSICAL WEDGE SHAPED RIBS IN BOHEMIA

The paper deals with two architectural elements found in a secondary position during the excavation of a utility tunnel trench on Betlémské Square in Prague. The first is an opuka rectilinear moulding with a shallow groove on the outer face and a funnel-shape on the inner face. The second is a vault rib of an elongated wedge profile with a very shallow groove on one side, almost imperceptible on the opposite side. Distribution of both elements in Bohemia is reviewed as well as the period of their use mainly in the first half of the 14th century. Both fragments most likely document the Gothic reconstruction of Sts. Philip and James Romanesque church, now vanished, which was located in close proximity or directly at the site where the elements were found.

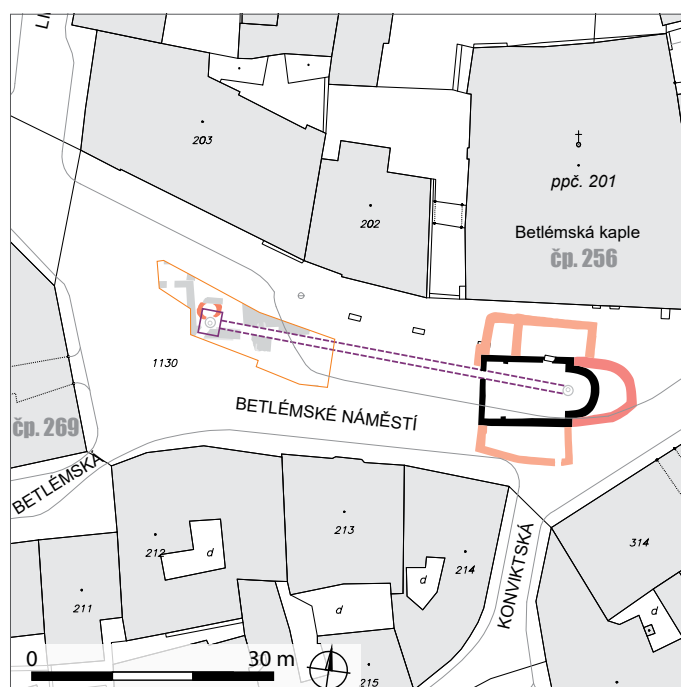
Klíčová slova — Praha – Staré Město – středověk – protažené klínové žebro – 14. století – gotika – Betlémské náměstí

Key words — Prague – Old Town – Middle Ages – architecture – wedge shape rib – 14th century – Gothic – Betlémské Square

Nevelký archeologický výzkum při ražbě tunelu, který prořezal kromě jiného destrukční souvrství v prostoru kostela sv. Filipa a Jakuba na Starém Městě pražském, přinesl nález čtveřice dislokováných středověkých architektonických článků. Dva z nich v úvahách o adaptacích zaniklého raně středověkého kostela nejsou bez významu. Netřeba zdůrazňovat, že každá publikace takového

materiálu poskytuje zdroj pro další bádání a také do jisté míry fixuje pramennou základnu, která je u nás stále velmi torzovitá. Teprve její syntetické vyhodnocení, založené na důkladné znalosti materiálu, je předpokladem k hlubšímu uchopení tématu středověké architektury.

Na Betlémském náměstí na Starém Městě byla v únoru a v jarních měsících roku 2023 prováděna havarijní oprava kanalizace. Práce probíhaly v západní části plochy před objektem Náprstkova muzea (čp. 269/I), kde byla umístěna stavební ohrada kolem uliční vpusti do kanalizace (obr. 1). Cílem stavebních prací byla obnova celé konstrukce uliční

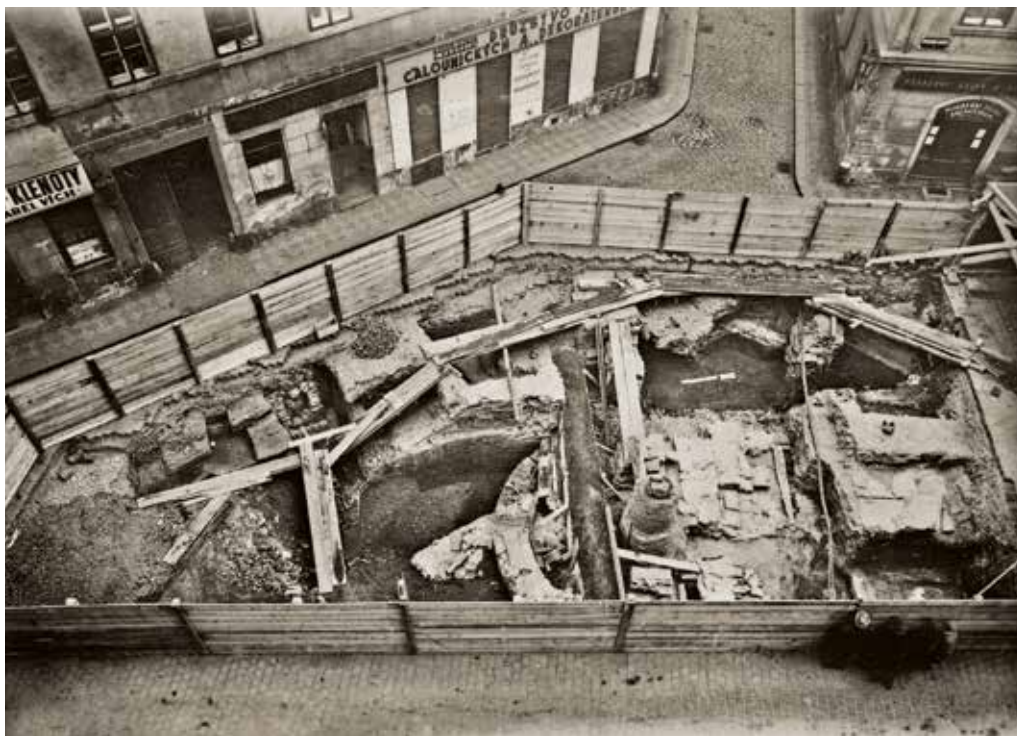
Obr. 1. Praha 1-Staré Město, Betlémské náměstí ppč. 1130. Situace opravované kanalizace a zdív zbořených objektů pod nynější dlažbou. Černě – románská fáze kostela sv. Filipa a Jakuba; červeně – fáze gotické; fialové – rozsah výzkumu únor/březen 2023; čp. 269 – Náprstkovo muzeum (do podkladu Digitální technické mapy Prahy – zdroj: Institut plánování a rozvoje HMP – zobrazil P. Starec).

vpusti a výměna původní potrubní stoky, která sem ústila z další uliční vpusti situované ve středu náměstí před Betlémskou kaplí (čp. 256/I). Odborný archeologický dohled s průběžnou dokumentací postupoval současně s harmonogramem stavebních prací realizovaných stavební

firmou. Nejprve se zaměřila na hloubení stavební šachty v místě stávající, průběžně demontované uliční vpusti. Po dosažení úrovně ústí potrubní stoky na východní straně šachty provedla stavba rozrážku a zahájila přerážbu stoky východním směrem k uliční vpusti před Betlémskou kaplí. Výzkum se omezil na standardní dokumentaci přístupných stěn šachty a ražených tunelů. V západním úseku přerážby stoky byly stavbou vyzdviženy níže pojednané architektonické články.

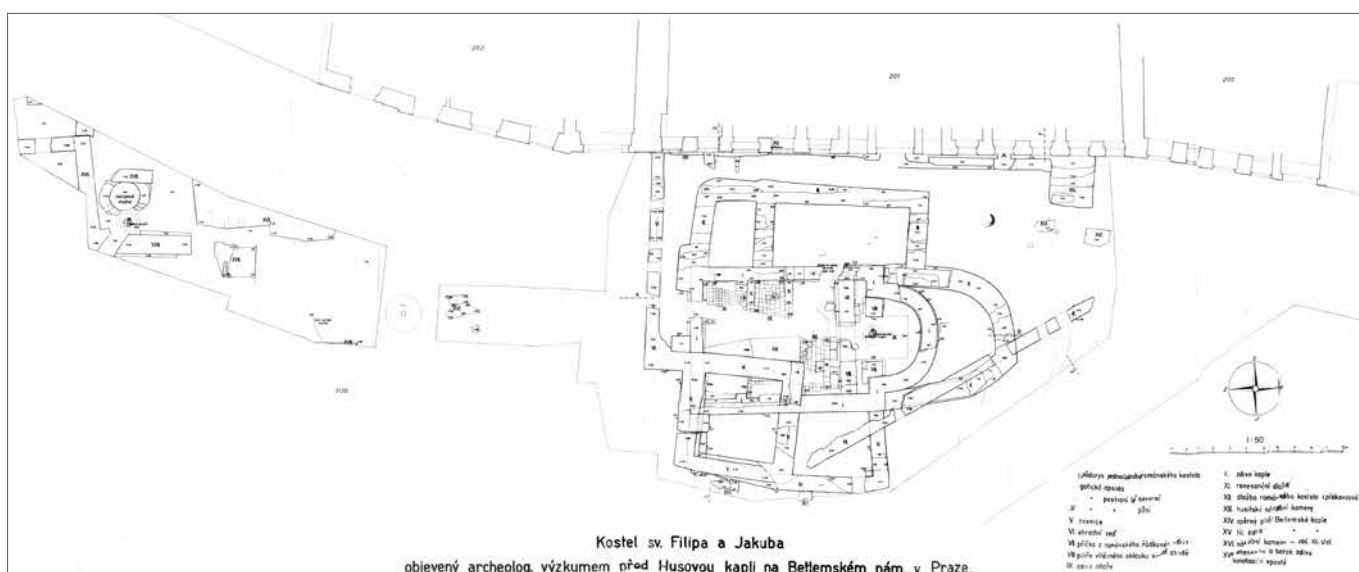
Lokální kontext

Kostel sv. Filipa a Jakuba byl ve středověku kostelem farním. Později, v roce 1391, byla v jeho farním obvodu založena Betlémská kaple. V této části města sídlily převážně osoby s českými jmény (GÁJA 2017, 219, 220).¹ Základy kostela byly odhaleny v letech 1948–1949 Ivanem Borkovským během stavební obnovy Betlémské kaple (obr. 2). Naše vědomosti o podobě kostela sv. Filipa a Jakuba (obr. 3) vycházejí hlavně ze zjištění jeho archeologického výzkumu

Obr. 2. Praha 1-Staré Město, Betlémské náměstí. Plocha archeologického výzkumu na Betlémském náměstí v letech 1948–1949 s odkrytými pozůstatky kostela (foto č. FT000009315; uloženo: archiv Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., č. na líci fotografie 41.153).

Obr. 3. Praha 1-Staré Město, Betlémské náměstí. Celková odkrytá plocha v době výzkumu na Betlémském náměstí v letech 1948–1949. Plán č. PY000104001A (výřez; uloženo: archiv Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i.).

1 K rozsahu farnosti GÁJA 2017, 240–241, k počtu domů ve farnosti s. 244.

(BORKOVSKÝ 1958; BORKOVSKÝ 1959).² Podle pořízené dokumentace můžeme nejstarší část kostela rekonstruovat jako prostou jednododnou románskou stavbu z nízkých opukových kvádrů, s obdélnou lodí na východě zakončenou půlkruhovou apsidou členěnou lizénami. V západní části lodi se nalézala tribuna nesená dvěma sloupy, případně pilíři a třemi arkádami, a byla údajně podklenuta třemi poli křížové klenby oddělenými pásy (MERHAUTOVÁ 1971, 248). Výstavba kostela navázala na starší osídlení reprezentované horizontem železářských výrobních zařízení (HRDLÍČKA 1983, 634), jejichž zánik lze datovat na základě keramiky na přelom 11. a 12. století, spíše pak do 12. století (DRAGOUNOVÁ 1982, 419).³ Raně středověký kostel byl dříve datován do doby kolem roku 1100, případně úžeji do časného 12. století (LÍBAL 1983, 84). Nověji však na základě vyhodnocení staršího archeologického výzkumu je založení kostela kladeno až do průběhu 12. století (BENEŠOVSKÁ/DRAGOUN 1996, 59; DRAGOUN 2002, 67). Z plánové dokumentace publikované Aloisem Kubičkem vyplývá, tak jak bylo běžné, že kostel byl následně významně adaptován. Starou apsidu nahradil v gotice polygonální presbytář (KUBIČEK 1960, obr. na s. 27 a 43) typicky nasazený v šíři původní románské lodi, a tedy neodsazený. K bokům původní lodi byly na jižní (zde je situace nejasná) a severní straně přiloženy podélné přístavky, považované za boční lodě (DRAGOUN/PODLISKA 2015, 72; PODLIŠKA 2018, 138). Jižní z nich byl mírně zkosený, severní pak při průčelí doplňovala pravděpodobně věž, údajně zvonice nacházející se nad boční lodí (DRAGOUN/PODLISKA 2015, 72). Není snadné říci, zda se jednalo o boční lodě vzniklé prolomením zdi starší kostelní lodi, jako například u románského kostela sv. Vavřince na Petříně (nověji DRAGOUN 2002, 57, 58), nebo hypoteticky zda šlo o samostatné oddělené kaplovitě prostory. V každém případě výsledná podoba kostela před zánikem představovala finální stadium běžné proměny starší pražské románské stavby. Do jihozápadního koutu zaniklého trojlodního gotického prostoru byla nepochybně dodatečně umístěna jiná věž/zvonice (KUBIČEK 1960, obr. na s. 27), která půdorysně není v souladu s trojlodím kostela. Kostel byl obklopen hřbitovem, později zčásti postoupeným staveništi Betlémské kaple založené v roce 1391 (KUBIČEK 1960, 21, 43).

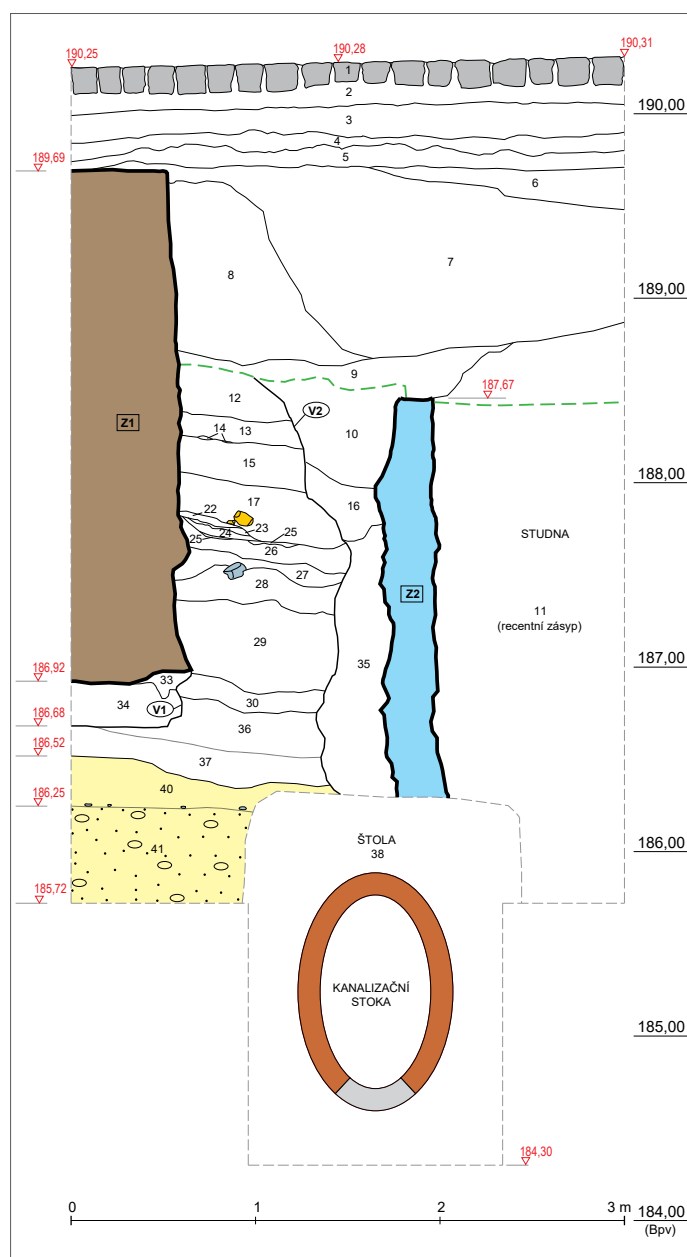
Nápadně podobnou výslednou raně a vrcholně gotickou proměnu raně středověkého kostela registrujeme také u nedalekého, rovněž zaniklého kostela sv. Linharta. Původně jednododný kostel se západní emporou a odsazenou apsidou, lodí zaklenutou dvojicí polí a s lizénami na apsidě i lodi (nověji DRAGOUN/HAVRDA 1996, 83–85, 88, 89; DRAGOUN 2002, 71) je datován do 3. čtvrtiny 12. století a spojován s vlastnickým kostelem a dvorcem neznámé osoby z okruhu vrcholné nobility na dvoře krále Vladislava I. či jeho nástupců (nejnověji VELÍMSKÝ 2023, 214–216). Pro naši problematiku je však podstatný následující vývoj. Předpokládá se, že již ve 2. polovině 13. století byla ke starší lodi přistavěna jižní a severní loď, a vznikla tak vlastně trojlodní dispozice. Románskou apsidu nahradil polygonální závěr, který je považován za mladší gotickou fázi (nověji DRAGOUN 2002, 179). Následovala výstavba západní věže. S celkovou proměnou souvisel i nový status většího kostela – sloužil nyní jako farní a byl přístupný širšímu okruhu věřících. Obdobnou proměnu starších jednododných románských kostelů lze doložit i v případě kostela sv. Benedikta u dnešního náměstí Republiky, datovaného do 3. čtvrti 12. století, při němž byla po příchodu německých rytířů v roce 1233 u jednododné románské stavby s apsidou a emporou vybudována dvojice bočních lodí (JEČNÝ/OLMEROVÁ 1992, 44, 65; nověji DRAGOUN 2002, 65).⁴

Kostel sv. Filipa a Jakuba se uvádí v pramenech poprvé k roku 1357 jako sv. Jakub Menší, obdobně je uveden v roce 1364. K roku 1362 je zde jmenován plebán. K roku 1391 je zmíněn hřbitov, lokovaný *versus aream Crucis, post capellam Bethleem* (TOMEK 1865, 83), tedy směrem k městišti (zahradě) Křížově, později ploše Betlémské kaple. K roku 1430 se dovídáme o sporu mezi vitriky Betlémské kaple, dříve farníky kostela sv. Filipa a Jakuba, a Marssonem sladovníkem, kdysi vitrikem tohoto kostela (TOMEK 1865, 83; TEIGE 1915, 872). Jak dokládá vizitace z roku 1383, v kostele se nacházely kromě jiného i čtyři oltáře (TEIGE 1915, 871). Ke kostelu náležela kromě hřbitova též fara stojící na jižní straně dnešního náměstí. Kostel zanikl za nejasných okolností krátce po vypuknutí husitských válek. Po jeho zboření sloužilo uvolněné místo jako hřbitov příslušný k Betlémské kapli. V roce 1786 v souvislosti s jejím zrušením a likvidací skončilo i zdejší pohřbívání a na místě kostela i hřbitova tak vznikla plocha dnešního náměstí.

2 Plán č. PY000104001A a foto č. FT000009315 (viz obr. 2, 3; BORKOVSKÝ 1959). Děkujeme Archeologickému ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., za poskytnutí digitálních kopií. Plán byl bohužel poškozen ničivou povodní v roce 2002 a nebylo možné při jeho rektifikaci (provedl laskavě J. Vidman) zcela odstranit některé vady předlohy.

3 Od roku 1982 se chronologie pražské keramické vývojové řady změnila. Za konzultací o změnách v jejím datování děkujeme PhDr. Jarmile Čihákové.

4 Tématu rozšiřování původně skromných románských jednododných pražských kostelů s apsidami o boční prostory (lodě?) a větší presbytáře se cíleně věnovali Zdeněk DRAGOUN a Jaroslav PODLIŠKA (2015).

Obr. 4. Praha 1-Staré Město, Betlémské náměstí. Situace objektů, souvrství a kanalizační stoky pod uliční dlažbou v místě západní uliční vpusti před objektem Náprstkova muzea (čp. 269/I) na západní stěně hloubené kanalizační šachty (cf. obr. 1: fialově).

Popis: **zeleně** – dno výzkumu I. Borkovského 1948–1949; **1** – žulová dlažba; **2** – kyprý šedý štěr; **3** – ulehý tmavě šedý hlinitý písek s nahodilými malými opukovými kamínky; **4** – ulehý šedý hrubý písek s kamenivem; **5** – středně ulehý tmavě šedý hrubý písek s kamenivem a nahodilými drobkami uhlíků a škváry; **6** – ulehý hnědošedý hlinitý písek s nahodilými drobkami cihloviny; **7** – středně ulehý hnědošedý hrubý písek s jemnou maltovou drtí a s četnými malými až velkými opukovými kamínky a malými až velkými fragmenty cihel a nahodile s půlkami a celými cihlami; **8** – středně ulehý hnědošedý hlinitý písek s nahodilými drobkami opuky; **9** – kyprý hnědošedý hlinitý písek s nahodilými malými opukovými kamínky a malými fragmenty cihel a drobkami opuky; **10** – středně ulehý světlý hnědošedý hlinitý písek s nahodilými malými až velkými opukovými kamínky a malými fragmenty cihel; **11** – středně ulehý světlý hnědošedý hlinitý písek, mírně s malými až velkými opukovými kamínky a malými až velkými fragmenty cihel a drobkami opuky a maltoviny; **12** – středně ulehá tmavě šedá písčitá hlína s nahodilými drobkami uhlíků; **13** – středně ulehý světle šedý hlinitý písek s nahodilými drobkami malty; **14** – středně ulehý světle šedý hrubý písek s jemnou maltovou drtí; **15** – středně ulehá tmavě šedá písčitá hlína s nahodilými drobkami uhlíků; **16** – středně ulehý světlý hnědošedý hlinitý písek s nahodilými velkými opukovými kamínky a drobkami uhlíků; **17** – ulehá hnědošedá písčitá hlína s nahodilými velkými opukovými kamínky a drobkami uhlíků; **22** – ulehý hnědošedý písčitý jíl s jemnou maltovou drtí; **23** – ulehá šedočerná písčitá hlína s drobkami uhlíků a s jemnou uhlíkatou drtí; **24** – ulehý hnědošedý písčitý jíl s jemnou maltovou drtí; **25** – středně ulehý světle šedý jemný písek s jemnou maltovou drtí; **26** – středně ulehý tmavě šedý hlinitý písek s nahodilými drobkami uhlíků; **27** – ulehý šedočerný hlinitý písek s nahodilými drobkami uhlíků; **28** – ulehý šedý hlinitý písek s nahodilými drobkami uhlíků a cihloviny; **29** – ulehá tmavě šedá písčitá hlína s nahodilými drobkami uhlíků; **30** – ulehý světle hnědý jíl s velkými skvrnami tmavě šedé jílovité hlíny; **33** – středně ulehý šedočerný hlinitý písek s četnými drobkami cihloviny; **34** – ulehý okrově šedý hlinitý písek s nahodilými malými opukovými kamínky a s jemnou opukovou a maltovou drtí; **35** – středně ulehý tmavě šedý hlinitý písek s četnými malými křemencovými a opukovými kamínky a oblázky a s nahodilými drobkami cihloviny a uhlíků; **36** – ulehý světle hnědý jíl s nahodilými malými skvrnami okrově šedého jemného písku; **37** – ulehý světle hnědý jíl s četnými velkými skvrnami okrově šedého jemného písku, jemné maltové drtí a s nahodilými drobkami mazanice a malými skvrnami rozmazaných uhlíků; **38** – středně ulehý světle šedý hrubý písek s jemnou maltovou drtí a drobkami maltoviny a s četnými malými až velkými opukovými kamínky a kameny a malými až velkými fragmenty cihel a drobkami cihloviny; **40** – středně ulehý okrový jílovitý písek, při bázi s nahodilými středními a velkými oblázky (**holocenní náplav**); **41** – kyprý světlý okrový hrubý písek a písčité štěrky z oblázků s četnými středními a velkými oblázky a valouny (šterkopísek – valouny znázorněny schematicky; **geologické podloží – terasa VIIc**); **Z1** – zeď (podle I. Borkovského 1948–1949 datovaná do období renesance/baroka); **Z2** – studna (podle I. Borkovského 1948–1949 nedatovaná); **V1** a **V2** – základové výkopy (kresba a zpracování P. Starec, 2023).

Výše popsané stavení a obnovované podzemní stavební objekty se v současnosti nacházejí pod vydlážděným a prostorným veřejným prostranstvím, které v minulosti však mělo zcela jiný charakter. Západní část náměstí byla ve středověku užší a v místě kanalizační šachty stával dům (zbořený dům čp. 252/I). Také východně bylo současné prostranství zastavěno. Takřka celou dnešní volnou plochu před průčelím Betlémské kaple zaujímal kostel sv. Filipa a Jakuba, částečně obklopený hřbitovem s ohradní zdí (obr. 1, 3).⁵

Poloha nálezů

Hloubení kanalizační šachty v místě stávající západní uliční vpusti probíhalo v místech archeologického odkryvu z 50. let minulého století (obr. 3). Stavba postupně z průběžně paženého výkopu vytěžovala tehdejší zásyp odkryté plochy, který byl převážně písčité s příměsí drobného kameniva a stavební suti. V šachtě bylo odkryto jednak torzo zdiva zbořeného domu čp. 252/I (obr. 4: Z1), jednak obvodový plášť středověké studny (obr. 4: Z2). Stejně jako zdivo domu, byla i studna narušena při budování zdejší kanalizace a uliční vpusti na přelomu 19. a 20. století. Konstrukce studny z velkých, hrubě opracovaných lomových křemenců částečně zasahovala

5 Středověkou prostorovou úpravu okolo kostela řeší např. příspěvek HAVRDA/SEMERÁD/MUSÍLEK 2014.

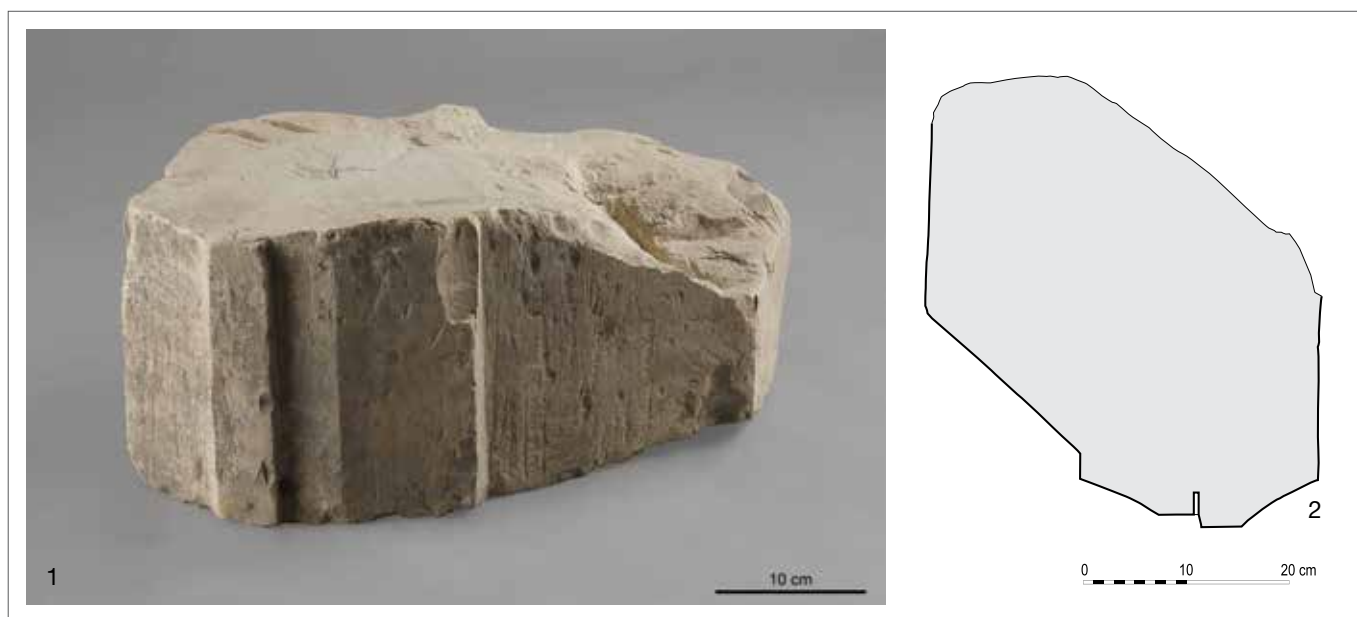
ze severní strany do někdejšího výkopu kanalizace. Zásyp studny ve sledovaném úseku nové kanalizační šachty byl recentní z 50. let minulého století. Zbytky archeologických terénů včetně geologického podloží se objevily až při dně výkopu (obr. 4).

Rozrážka v šachtě i následující přeražba potrubní stoky probíhala z větší části v podložních štěrkopiscích terasy VIIc (ŽÁRUBA/BUCHA/LOŽEK 1977). V horní třetině čelby se v tunelu projevovaly nejprve zásypy stavební suti velmi pravděpodobně původem ze zbořeného domu čp. 252/I. Posléze s přibývajícím vzdáleností přešly v další písčité a suťovité zásypy, jimiž byla zahrnuta plocha Borkovského výzkumu. Mezi drobným kamenivem se průběžně objevovaly velké kameny a bloky lomové opuky, někdy více či méně hrubě opracované pro použití do zdiva. Během ražby byly ve vytěženém materiálu objeveny i čtyři opracované stavební prvky, které je možné opatrně spojit se zbořeným kostelem sv. Filipa a Jakuba. Dvěma z nich (obr. 5, 7) jsme věnovali bližší pozornost.

Analýza prvků

Jak je zmíněno výše, při ražbě tunelu vynesli stavbaři na povrch čtyři fragmenty architektonických článků. Dva prvky kvadratické formy mají pro svou lapidárnost nízkou vypovídací hodnotu, a zabývat se jimi tedy nebudeme. Následující odstavce jsou věnovány dvěma výrazným prvkům – fragmentům ostění a žebra.

První nalezený prvek představuje zlomek opukového přímočarého ostění (obr. 5). Vnější část ostění byla probrána jen mělkým výžlabkem. Vnitřní nálevkovitá část je řešena jako přímá a při osazení okenní výplně (nejpíše vitraje) byla odsazena od této části mělkým výžlabkem odděleným pásky. Opracování kamenickými nástroji bylo na prvku téměř zcela vyhlazeno. Ostění již nemá raně gotický charakter a jeho forma je také vzdálena i lineárně koncipovaným a pruhy pročleněným oknům sklonku 13. století. Vnitřní část přímého nálevkovitého ostění má svou

Obr. 5. Praha 1-Staré Město, Betlémské náměstí. **1** – fragment okenního ostění; **2** – profil okenního ostění (foto a zaměření M. Kovář; překreslil M. Semerád, 2023).

analogii v Praze již u vnějšího ostění oken chóru kostela sv. Tomáše na Malé Straně (cf. MENCL 1960, obr. 211: 9 na s. 199), který byl posvěcen v roce 1315. S těmito tvary se v Praze setkáváme i později, ve 2. polovině 14. století a také v pozdně gotickém období (MENCL 1960, 229, 230, obr. 243: 1 na s. 231; obr. 6). Ve 2. polovině 14. století nacházíme v Praze analogickou formu ostění u novoměstského kostela Zvěstování Panně Marii na trávníčku (Na Slupi), vybudovaného ve 3. čtvrtině 14. století. Základní kámen byl položen v roce 1360 (např. KALINA/KOŤÁTKO 2004, 132), kostel následně doznal značných úprav (např. LÍBAL 2001, 388; obr. 6: 7).

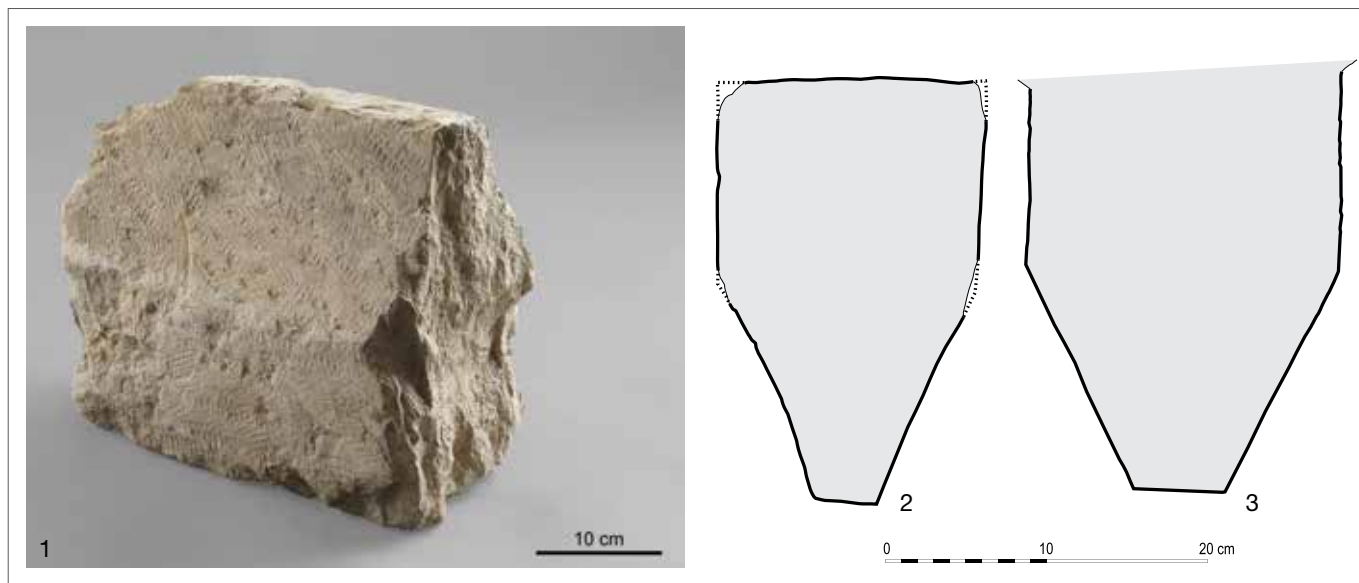
Mimo Prahu lze jako analogii uvést ostění oken presbytáře kostela sv. Otty v Deštné, se zřetelným ohlasem parléřovské tvorby (nověji KUTHAN 2011, 383). Do 1. poloviny 70. let 14. století byl datován také presbytář kostela sv. Jakuba Většího ve Slavětíně (okr. Louny; obr. 6: 4), kde nacházíme obdobná jednoduchá šikmá ostění (SKOPEC ET AL. 2022, 499). V roce 1373 stál i presbytář kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bavorově (okr. Strakonice) rovněž s lapidárními okenními

ostěními (obr. 6: 2); výstavba kostela se protáhla až do 80. let 14. století (nověji KUTHAN 2011, 377). Ve 3. čtvrtině 14. století byl vybudován také presbytář kostela sv. Mikuláše v Němčicích, kde bylo užito ostění srovnatelných forem (obr. 6: 7; např. LIBAL 2001, 276). Do decennia mezi lety 1380–1390 je datována přestavba, respektive výstavba, nového presbytáře kostela sv. Martina v Sedlčanech (okr. Příbram), kde lze opět dokladovat ostění srovnatelného charakteru (PRIX 2017, 36; obr. 6: 3).

Slohově výraznější prvek představuje zlomek mírně zakřiveného prutu s profilem protaženého klínu (obr. 7), jenž je na jedné straně probrán velmi mělkým výžlabkem, který na straně protilehlé téměř není znatelný. Profilace prvku tak nápadně upomíná na skupinu zaostřených klínových žeber, rovněž výrazně protažených, která se u nás uplatňovala od pozdního 13. století (MENCL

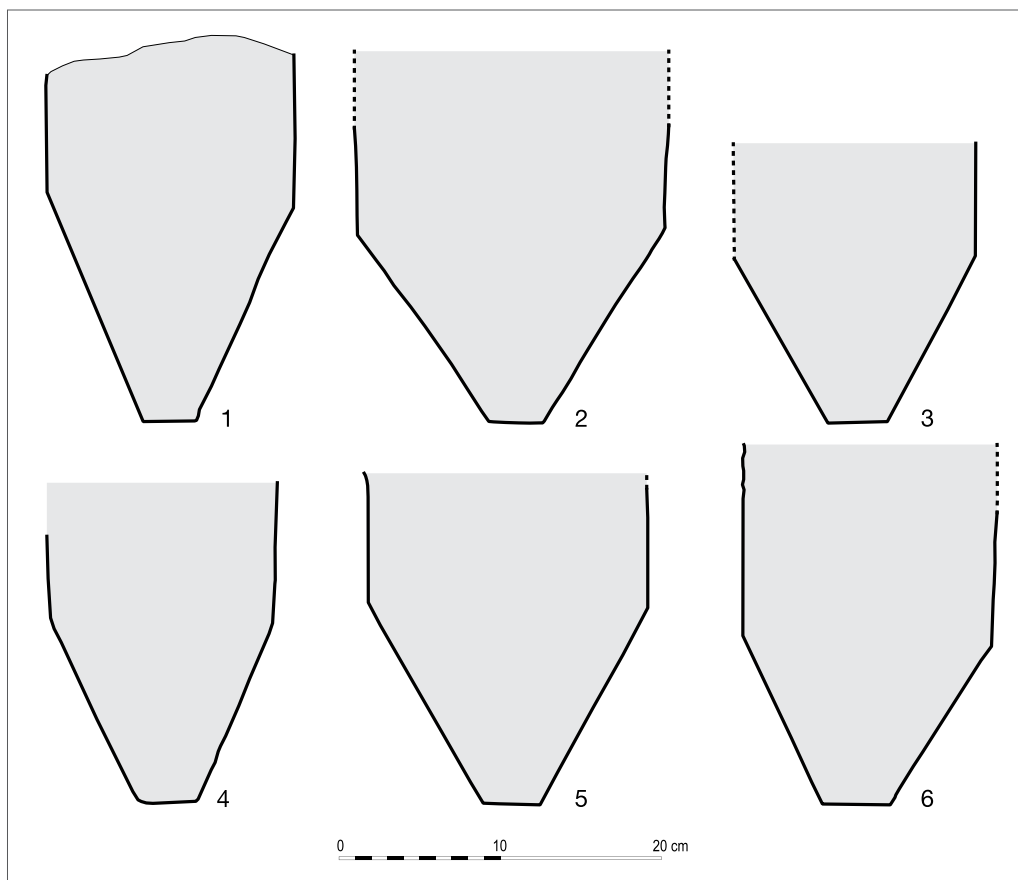
Obr. 6. Ukázky gotických okenních ostění. 1 – Praha 1–Malá Strana, kostel sv. Tomáše; 2 – Bavorov (okr. Strakonice), kostel Nanebevzetí Panny Marie; 3 – Sedlčany (okr. Příbram), kostel sv. Martina; 4 – Slavětín (okr. Louny), presbytář kostela sv. Jakuba Většího; 5 – Deštná (Jindřichův Hradec), kostel sv. Otty; 6 – Praha 2–Nové Město, kostel Panny Marie na trávníčku; 7 – Němčice (okr. Prachovice), presbytář kostela sv. Mikuláše (foto M. Kovář, 2003–2023).

Obr. 7. Praha 1-Staré Město, Betlémské náměstí. **1** – fragment klenebního žebra; **2** – profil klenebního žebra z Betlémského náměstí; **3** – Praha-Staré Město, Michalská ulice čp. 422; profil klenebního žebra (foto a zaměření M. Kovář, 2016, 2023; kresba S. Babušková a M. Semerád, 2016, 2023).

Obr. 8. Srovnávací tabulka profilací vybraných protažených klínových žeber. **1** – Janov, k. ú. Branišov (okr. Karlovy Vary), kostel sv. Blažeje, dislokované gotické klenební žebro; **2** – Třebosice (okr. Pardubice), kostel Povýšení sv. Kříže, profil žebra v presbytáři nad zkomoleným výběhem; **3** – Pelhřimov, kostel sv. Bartoloměje, profil klenebního žebra v severní boční lodi; **4** – Červená Řečice (okres Pelhřimov), kostel sv. Maří Magdaleny, profil klenebního žebra v presbytáři; **5** – Most, kostel Nanebevzetí Panny Marie, profil klenebního žebra v kryptě; **6** – Levý Hradec (okres Praha-západ), kostel sv. Klimenta, profil klenebního žebra v presbytáři (č. 1 zaměření K. Nováček, 1995; č. 2–6 zaměření M. Kovář, 2017–2020; překreslil J. Hlavatý).

1953, 272), šířeji od doby kolem roku 1300 (MENCL 1969, 51), přičemž řadu srovnatelných prvků lze doložit i pro polovinu 14. století. Tyto tvary se nápadně odlišují od formálně starších tvarů.⁶ Vzhledem k tomu, že chápání předmětné formy a její analýzy u badatelů někdy interferuje, zpřístupňuji na tomto místě i nové a méně známé příklady pocházející zejména ze samého sklonku 13. a 1. poloviny 14. století (obr. 8, 9, 11, 12).⁷ Níže uvedené více či méně přílehlavé analogie jsou jednotlivými příklady tehdejší stavební technologie. V řadě případů je jejich použitelnost

⁶ Na tomto místě je třeba zdůraznit, že forma klenebních žeber o tvaru tupého klínu se u nás vyskytuje v celém 13. století (MENCL 1953, 269) a přežívá až do polovice následujícího věku. Většina z níže uvedených příkladů vychází z autopsie prvního z autorů.

⁷ Zhodnocení prvních, byť již dlouhodobě známých příkladů viz MENCL 1953, 272 a tab. IV:1 na s. 273.

podmíněna podrobnou dokumentací, která místy chybí a bude zapotřebí ji provést v budoucnu. Je pravděpodobné, že další studium středoevropské středověké architektury může přinést jisté korekce.

Z vlastního Starého Města pražského je třeba zmínit zaklenutí jednotraktu domu čp. 432/I v Michalské ulici, datovaného nejdříve na počátek 14. století, konkrétněji do doby kolem roku 1320 (MENCL 1969, 51 připouští obecně dataci žebor do doby kolem roku 1300; např. LÍBAL 1983, 213 a obr. na s. 214; publikace profilu KOVÁŘ 2016, 101, obr. 13: 4, s. 77, 78).

Klenební žebra pojednávající formy se uplatňovala na celém území Čech. Prvky formované obdobně jako studované klenební žebro byly dokumentovány i u zaklenutí presbytáře středočeského kostela sv. Klimenta na Levém Hradci (okr. Praha-západ; obr. 8: 6; LÍBAL 2001, 228) z doby kolem roku 1300. Zde je však třeba doklenutí s žebry spojit (přinejmenším technologicky) s mladším stavebním zásahem (viz konzoly), který zcela nerespektoval původní záměr. Z období poklasické gotiky v závěru 13. a počátku 14. století pochází i zaklenutí presbytáře kostela Nejsvětější Trojice ve Vrcholtovicích (okr. Benešov; KYPTA/VESELÝ 2011, 17, 18) klínovými žebry rovněž protaženého tvaru. Jeho dvouboký závěr poklasického charakteru známe i z nedalekého kostela sv. Vavřínce v Bedřichovicích (okr. Benešov; KYPTA/VESELÝ 2011, 17), ale také z nepříliš vzdáleného kostela sv. Kateřiny v nedaleké Nové Vsi u Mladé Vožice (okr. Tábor) datovaného do 1. čtvrtiny 14. století (LÍBAL 2001, 281). Přibližně z téže doby je třeba zmínit blízké podobná žebra zaklenutí kostela sv. Vavřínce v Senomatech (okr. Rakovník; LÍBAL/LÍBALOVÁ 1983, 21; RAZÍM 2010, 194, 195, datuje kostel do období Jana Lucemburského; městečko bylo nově vysazeno před rokem 1319; též NACHTMANNOVÁ/RAZÍM 2010 29, 30) nebo žebra z presbytáře kostela Nanebevzetí Panny Marie v Lobkovicích (okr. Mělník; PODLAHA/ŠITTLER 1901, 261; LÍBAL 2001, 238).

Ze středních Čech připomenou již tvarově poněkud vzdálená, ale v zásadě v podobě protaženého klínu utvářená, některá klenební žebra v presbytáři kostela Zvěstování Panny Marie v Bohdanči (okr. Kutná Hora; obr. 12; ke kostelu např. LÍBAL 2001, 27, 28). Je však třeba připustit, že výrazně protažené profily klínových žebor se uplatnily i později. V jižní části středních Čech – jmenovitě v Oldřichově a Živohošti – nacházíme srovnatelné profily žebor ještě i v kostelních stavbách z poslední čtvrtiny 14. století (PRIX 2017, 29, 31, 32 a dále obr. 48 na s. 33).

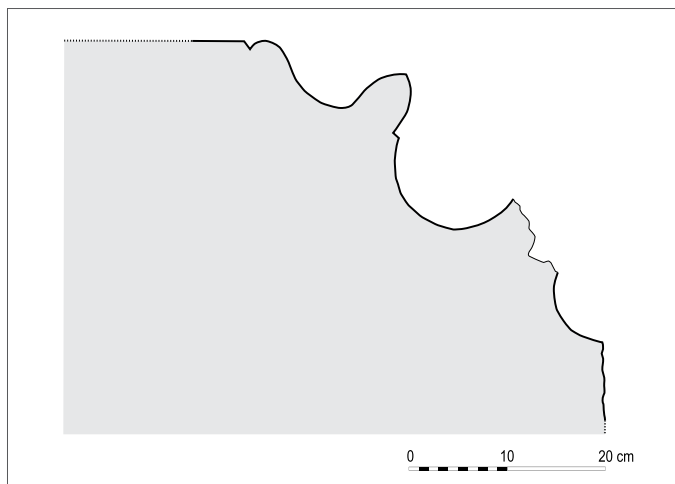
Obdobně profilovaná žebra se uplatnila v Červené Řečici (okr. Pelhřimov; obr. 8: 4), jejíž kostel je zmiňován v listu z roku 1300, insertovaném v roce 1323 (FRANKOVÁ 2000, 84), a v Chvojnově (okr. Pelhřimov; MENCL 1953, 272 a tab. IV: 1 na s. 273). Klenbou se shodně profilovanými žebry jako v Červené Řečici byla zaklenuta i severní loď a sakristie kostela sv. Bartoloměje v nedalekém Pelhřimově (obr. 8: 3). Zaklenutí severní lodi je datováno do počátku 14. století (PELTAN 2017,

Obr. 9. Otradov (okr. Chrudim), kostel sv. Bartoloměje. Pohled na výběh klenebních žebor v presbytáři (foto M. Kovář, 2022).

Obr. 10. Branišov (okr. Karlovy Vary), kostel sv. Blažeje. Profil dislokovaného, nejspíše portálového ostění (zaměření J. Veselý, s. d.; překreslil J. Hlavatý, 2020).

33, 34).⁸ Shodná profilace klenebních žeber je nápadná, i když je třeba připustit, že ji nacházíme i u jiných objektů stejné slohové vrstvy (MENCL/MENCLOVÁ 1966, 17). V tomto kontextu je třeba připomenout, že již manželé Menclovi vyslovili tezi o existenci stavební huti biskupa Tobiáše v Pelhřimově, s níž obecně spojovali výstavbu mnohých farních kostelů na biskupském majetku (MENCL/MENCLOVÁ 1966, 16sq.). I vzhledem k osob-

nosti společného zakladatele nelze tedy vyloučit, že tato lokalita – Pelhřimov – byla východiskem huti podílející se na výstavbě obou uvedených kostelů (Červená Řečice, Chvojnov).

Dále je vhodné připomenout žebra zaklenutí presbytáře východočeského kostela Povýšení sv. Kříže v Třebosicích (okr. Pardubice; obr. 8: 2), který patrně vyrůstal kolem roku 1300 (LÍBAL 2001, 520). Do sklonku 13. století klade výstavbu D. KLÍMA (2000, 6). Výzkum kostela v roce 2008 doložil pohřby 14.–18. století (DANČOVÁ 2014, 204, 208). Blízkou formu mají také žebra klenby kostela sv. Bartoloměje v Otradově (okr. Chrudim; LÍBAL 2001, 313; obr. 9).⁹

Také z jižních Čech známe poklasicky protažená nevyžlabená klínová klenební žebra. Do sklonku 13. století je kladena výstavba presbytáře kostela sv. Štěpána v Horním Bukovsku (okr. České Budějovice), kde nacházíme srovnatelný typ klenebních žeber (publikace profilu SOMMER 1991, 103; KOVÁŘ 2016, 77, obr. 13: 6). Tato forma žeber, v subtilních či masivnějších dimenzích umožňujících však pouze volné srovnání, se v jižních Čechách uplatnila i u dalších kostelů. Evidována byla v presbytářích kostelů sv. Jakuba v Bílsku (okr. Strakonice), sv. Jana Křtitele v Chřešřovicích (okr. Písek), sv. Vavřince v Ledenicích (okr. České Budějovice), sv. Václava v Novosedlech nad Nežárkou (okr. Jindřichův Hradec), sv. Jiří v Purkarcích (okr. České Budějovice), Všech svatých v Sudoměřicích u Bechyně (okr. Tábor; publikace profilu SOMMER 1991, 103, 104, 107) a v kapli Smrti Panny Marie v Kájově (okr. České Budějovice; nověji ke kostelu/zvonici THOMA 1996, 125sq.). Převážně se jedná o stavby datované od sklonku 13. do počátečních decenníí 14. století, na jehož počátku nacházíme tento typ žeber v presbytáři kostela sv. Václava v jihočeském Drásově (okr. Tábor; LÍBAL 2001, 86).

Rovněž v zaklenutí slohově nevyhraněné krypty (RADOVÁ-ŠTIKOVÁ 1956, 63; nověji RADOVÁ 2022, zejména 60, 61 a 65) pod stávajícím kostelem Nanebevzetí Panny Marie v severočeském Mostě (obr. 8: 5), jejíž datace v literatuře běžně osciluje od sklonku 13. až do 1. čtvrtiny 14. století (např. LÍBAL 2001, 267), nacházím tvar žeber blíže srovnatelný s analyzovaným prvkem. Několik zajímavých příkladů nabízí i Lounsko. Je třeba připomenout boční loď kostela ve Slavětíně z 30. let 14. století (okr. Louny), poněkud vzdálenější je příklad ze sakristie kostela sv. Michaela Archanděla v Bitozsvi z poloviny 14. století (okr. Louny), ale zejména upozorňuji na protáhlá klínová žebra z presbytáře kostela Narození Panny Marie v Morech z doby před rokem 1358 (okr. Louny; SKOPEC ET AL. 2022, 115 a profilace prvků obr. 121, dále s. 180, 369, 371, 497).

Z prvků dosud nepublikovaných uvádím nález klenebního žebra protáhlého klínu (obr. 8: 1) z červeného pískovce, spojovaného s blíže nepoznaným kostelem zaniklé západočeské vsi Janov nedaleko Branišova (okr. Karlovy Vary).¹⁰ Předcházela stávajícímu poutnímu kostelu sv. Blažeje vystavěnému mezi lety 1732–1733 (POCHE 1977, 119). Souborně prvky letnou zmínkou záslužně, bohužel jen verbálně, připomněl Martin ČECHURA (2012, 27).¹¹ Nález žebra z Janova má výrazně

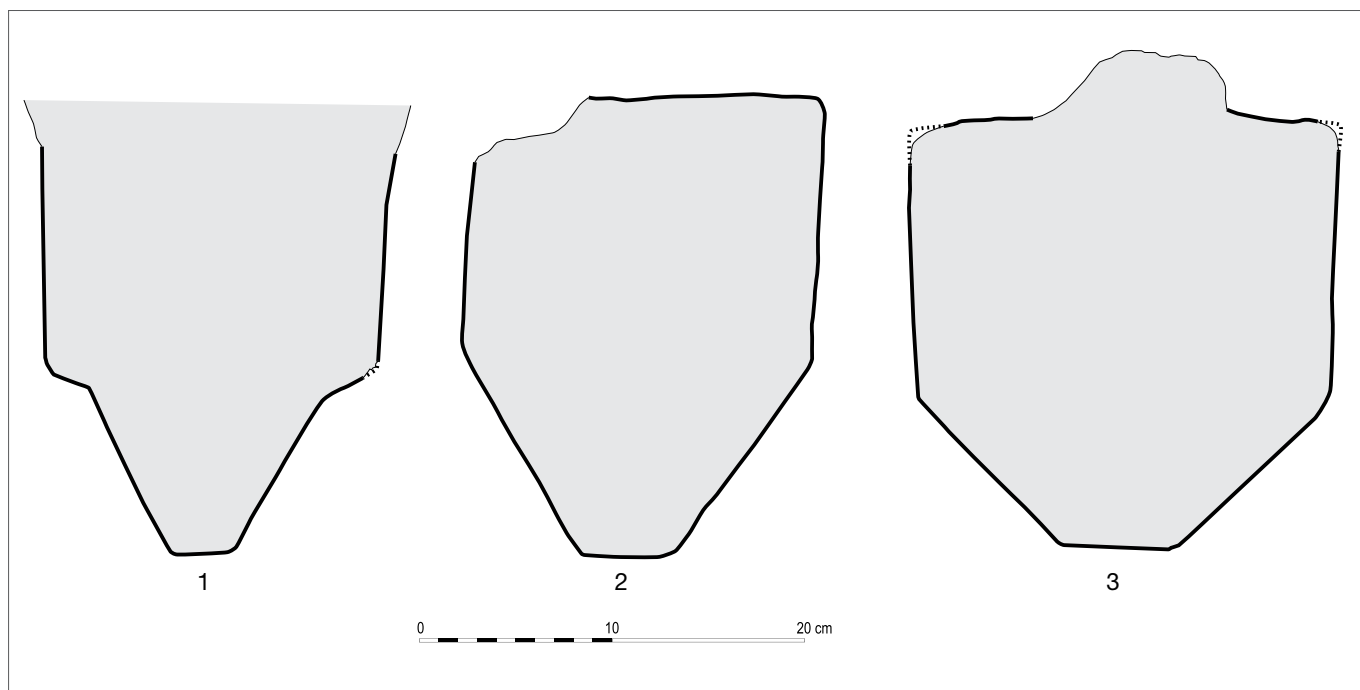
Obr. 11. Běšiny (okr. Klatovy), kostel sv. Bartoloměje. Klínová protažená žebra (foto M. Kovář, 2018).

8 Kostel sv. Bartoloměje byl založen v posledním desetiletí 13. století v souvislosti s obnovou města zničeného v letech 1289–1290 (PELTAN 2017, 5).

9 Blíže zkoumání si vyžadají rámcově podobná žebra sakristie kostela sv. Mikuláše v Pernarci datované do počátku 14. století (LÍBAL 2001, 318), dále kostel sv. Michala v Horní Pěně datovaný do prvních tří desetiletí 14. století (LÍBAL 2001, 104) či žebra zaklenutí presbytáře kostela sv. Jiří v Lukově snad z doby kolem roku 1325 (LÍBAL 2001, 246).

10 Za laskavé umožnění publikace terénní dokumentace je první z autorů zavázán nálezci doc. Karlu Nováčkovi. Hlášení o nález viz NOVÁČEK 1995; 1997.

11 Vzhledem k encyklopedickému charakteru práce tak učinil bez specifikace a dokumentace prvků.

Obr. 12. Profilace klenebních žebel. **1** – Bohdaneč (okr. Kutná Hora), kostel Zvěstování Panně Marii, profilace jednoho druhu žebel užitých v presbytáři; **2** – Kolín nad Labem, presbytář kostela Všechn svatých, pohled na ložnou plochu dislokovaného fragmentu klenebního žebra; **3** – Stříbro (okr. Tachov), bývalý minoritský klášter, profil pětibokého gotického žebra (zaměření M. Kovář, č. 1 – 2015, č. 2 – 2001, č. 3 – 2018; překreslil M. Semerád).

poklasický tvar, čemuž odpovídá i forma zde nalezených dílců ostění, velmi pravděpodobně portálu, asi z doby okolo roku 1300 nebo z počátku 14. století. Jejich tvar již není ústupkový a v profilaci ostění se uplatnil subtilní vejčitý prut (obr. 10). Domnívám se, že portál byl vytesán nejdříve na sklonku 13. století nebo snad spíše v prvních desetiletích 14. století. Nelze vyloučit, že výstavba zdejšího kostela souvisí až se získáním Janova a sousedního Branišova tepelským klášterem v roce 1320 (NOVÁČEK 1995; KLEMENT 1882, 182–183).¹² Uvedený rok je považován za dobu stavby kostela, v daném roce zmíněného (ČECHURA 2012, 26), jenž je v literatuře někdy charakterizován jako farní (KRČMÁŘ/PROCHÁZKA/SOUKUP 2004, 114). V době kolem roku 1325 bylo takovými žebry zaklenuto přízemí objektu při čp. 39 v západočeském Klášteře u Nepomuku (okr. Plzeň-jih) a presbytář nedalekého kostela ve Vrchni (okr. Plzeň-jih; KOVÁŘ 2016, 100, obr. 13: 1, s. 77, 78). Ze západních Čech připomenu klínová protažená žebra ze zříceniny kostela sv. Bartoloměje nad Běšinami (okr. Klatovy; obr. 11) datovaného do 1. čtvrtiny 14. století (MENCL 1959, 146; LIBAL 2001, 19). Z této oblasti jsou dále uváděna protažená klínová žebra z několika kostelů na Horšovotýnsku, konkrétně z kostelů Archanděla Michaela v Meclově, sv. Víta v Mířkově, sv. Václava v Křakově a z kostela sv. Jiří v Semněvicích (LIBAL 1995, 256). Presbytář kostela v Semněvicích byl nověji datován do roku 1317, respektive 1322 (KAIGL 2015, 14). Připomenout lze také klínová žebra z presbytáře kostela sv. Martina v Blížejově (LIBAL 2001, 26), který je společně s kostelem povšechně datován – obdobně jako kostely v Meclově, Mířkově a Křakově – do poloviny 14. století (KAIGL 2015, 16).¹³

Protažený a subtilní tvar nalezeného klínového žebra na Betlémském náměstí se blíží tvarům z doby kolem roku 1300 a protaženým klínovým žebřům, která byla obecně užívána v širším období kolem let 1320–1330 (cf. například již variantní formu na obr. 12: 1). Forma pojednávaného článku se však již odlišuje od jiných, snad jen o málo starších příkladů, jakými jsou například žebra presbytáře kostela Všechn svatých v Kolíně nad Labem (obr. 12: 2).¹⁴ Jeho forma se rozhodně odlišuje od žebel, která mají profilaci tupého klínu a jež známe nově například z minoritského kláštera ve Stříbře (nepublikováno; obr. 12: 3). Na základě výše uvedeného je možné opatrně připustit i variantu, že žebro z Betlémského náměstí v Praze bylo vytesáno až později, ve 2. polovině 14. století. Na základě dosud podrobně publikovaného materiálu se však zdá, že zastoupení tohoto tvaru bylo v té době u nás již méně obvyklé.

¹² Na to upozornil již Karel Nováček, nalezce fragmentů, jemuž děkuji za umožnění publikace profilu klenebního žebra.

¹³ Z moravského materiálu zmiňují například pečlivě dokumentovaná poklasicky protažená druhotně osazená klínová žebra ze sdruženého kláštera minoritů a klarisek ve Znojmě, jejichž materiál je shodný s materiálem dalších architektonických článků torza klášterního kostela, tedy jeho části vyrůstající v poslední třetině 13. století (KRUNTORÁD 2019, zejména 104, 107, 108, 109).

¹⁴ Výstavba kostela není datována jednotně. D. Libal uvažoval o jeho výstavbě nejpozději ve 3. čtvrtině 13. století (LIBAL 2001, 191). Jindy se kostel datuje do počátku 14. století (RIŠLÍNK/JOUZA/VALENTOVÁ 1998, 24).

Závěr

Na základě uvedeného bychom tedy nevylučovali dataci prvků vyzvednutých v blízkosti zaniklého pražského staroměstského kostela sv. Filipa a Jakuba, především pak zlomku klenebního žebra, do uvedeného širokého období sklonku 13. a prvních desetiletí 14. století. Nejtěsnější analogie nalézáme u zaniklého kostela v Janově (Branišov) a v kostele v Červené Řečici (obr. 8: 1, 4). Pokud prvky skutečně bezprostředně souvisely s kostelem sv. Filipa a Jakuba, tak lze předpokládat, že stejně jako v případě řady jiných raně středověkých kostelních staveb se v rámci gotické adaptace kostela soustředila pozornost nejprve na závěrovou partii jeho presbytáře. V případě kostela sv. Filipa a Jakuba byly navíc vystavěny boční přístavky (patrně lodě). Lze uvažovat, že kostel byl upravován někdy na počátku 14. století (např. po ohni 1316?), kdy na Starém Městě máme doloženu čilou stavební aktivitu. Oba analyzované fragmenty jsou pravděpodobně důležitým dokladem málo poznané gotické fáze výstavby kostela.¹⁵

PRAMENY

- BORKOVSKÝ 1958 — Ivan BORKOVSKÝ: Praha 1-Staré Město, Betlémská kaple : Nálezová zpráva o záchranném výzkumu v r. 1957. Praha 1958, rukopis. Uloženo: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., archiv NZ, čj. 5922/58.
- BORKOVSKÝ 1959 — Ivan BORKOVSKÝ: Praha 1-Staré Město, Betlémská kaple : Plán č. PY000104001A. Uloženo: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
- NOVÁČEK 1995 — Karel NOVÁČEK: Branišov (okres Karlovy Vary) : Kostel sv. Blažeje. Hlášení Západočeského musea v Plzni. Plzeň 1995, rukopis. Uloženo: Západočeské museum v Plzni, oddělení záchranných archeologických výzkumů, čj. 232/95.

LITERATURA

- BENEŠOVSKÁ/DRAGOUN 1996 — Klára BENEŠOVSKÁ / Zdeněk DRAGOUN: Betlémská kaple (čp. 255) a dům kazatelů (čp. 239). In: Pavel Vlček et al., Umělecké památky Prahy : Staré Město, Josefov. Praha 1996, 58–61.
- BORKOVSKÝ 1958 — viz *Prameny*
- BORKOVSKÝ 1959 — viz *Prameny*
- ČECHURA 2012 — Martin ČECHURA: Zaniklé kostely Čech. Praha 2012.
- DANČOVÁ 2014 — Viktorie DANČOVÁ: Záchranný archeologický výzkum u kostela Povýšení sv. Kříže v Třebosících (okr. Pardubice). Chrudimský vlastivědný sborník 18, 2014, 197–226.
- DRAGANOVÁ 1982 — Jarmila DRAGANOVÁ: Raně středověké osídlení v areálu Konvikt na Starém Městě pražském (předběžné výsledky výzkumu) – Frühmittelalterliche Besiedlung zu der Konvikt-Parzelle in der Prager Altstadt. *Archaeologia historica* 7, 1982, 419–422.
- DRAGOUN 2002 — Zdeněk DRAGOUN: Praha 885–1310 : Kapitoly o románské a raně gotické architektuře – Prag 885–1310 : Kapitel über romanische und frühgotische Architektur. Praha 2002.
- DRAGOUN/HAVRDA 1996 — Zdeněk DRAGOUN / Jan HAVRDA: Nové poznatky o kostele sv. Linharta na Starém Městě pražském – Neue Erkenntnisse über die Kirche des Hl. Leonhard in der Prager Altstadt. In: Sborník Společnosti přátel starožitností, sv. 4 : PhDr. et JUDr. Dobroslavu Líbalovi k významnému životnímu jubileu. T. Durdík (ed.), Praha 1996, 79–90.
- DRAGOUN/PODLISKA 2015 — Zdeněk DRAGOUN / Jaroslav PODLIŠKA: Archeologické příspěvky k počátkům farních kostelů v pražském podhradí – Archäologische Beiträge zu den Anfängen der Pfarrkirchen im Suburbium der Prager Burg. In: Městský farní kostel v českých zemích ve středověku. (= Documenta Pragensia Supplementa, sv. 6), J. Hrdina / K. Jíšová (eds), Praha–Dolní Břežany 2015, 53–77.
- FRANKOVÁ 2000 — Lidmila FRANKOVÁ: Nejstarší písemné prameny k dějinám Červené Řečice. *Vlastivědný sborník Pelhřimovska* 11, 2000, 84–98.
- GÁJA 2017 — Robert GÁJA: K možnostem rekonstrukce farních hranic na Starém Městě pražském v době předhusitské – Zu den Möglichkeiten der Rekonstruktion der Pfarrgränzen in der Prager Altstadt in vorhussitischer Zeit. *Pražský sborník historický* 45, 2017, 205–252, 727–731, obr. XXX–XLI.
- HAVRDA/SEMERÁD/MUSÍLEK 2014 — Jan HAVRDA / Matouš SEMERÁD / Martin MUSÍLEK: K proměně předlokačního osídlení Prahy v raně gotické město na příkladu románského domu v objektu čp. 309 v Bartolomějské ulici – Zur Verwandlung der Vorlokationsbesiedlung in die frühgotische Stadt am Beispiel des romanischen

¹⁵ Přirozeně nelze vyloučit, že zlomky mohou pocházet i z jiné stavby. Pak by byly ovšem intruzí v destrukčním horizontu kostela prořatém tunelem stavby kanalizace.

- Hauses im Objekt Nr. Konstr. 309 in Bartolomějská G. Staletá Praha 30, 2014/2, 65–85. DOI: <<https://doi.org/10.56112/sp.2014.2.04>>.
- HRDLÍČKA 1983 — Ladislav HRDLÍČKA: Strategie a taktika současného archeologického výzkumu v historickém jádru Prahy – Strategy and tactics of recent archaeological research in the historical core of the city of Praha (Prague). Archeologické rozhledy 35, 1983, 609–638.
- JEČNÝ/OLMEROVÁ 1992 — Hubert JEČNÝ / Helena OLMEROVÁ: Historie a proměny jednoho bloku při hradbách Starého Města pražského – Die Historie und Veränderungen eines Blocks bei den Schanzen der Prager Altstadt. Staletá Praha 22, 1992, 21–70.
- KAIGL 2015 — Jan KAIGL: Z výzkumu staveb a architektury středověkých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství – From the research into buildings and architecture of rural churches in the Horšov archdeaconry in the Middle Ages. Památky západních Čech 5, 2015, 7–26.
- KALINA/KOŤÁTKO 2004 — Pavel KALINA / Jiří KOŤÁTKO: Praha 1310–1419 : Kapitoly o vrcholné gotice – Prag 1310–1419 : Prager Architektur und Urbanismus vorhussitischer Zeit. Praha 2004.
- KLEMENT 1882 — Franz KLEMENT: Der politische Bezirk Tepl : Ein Beitrag zur Heimatkunde. Tachau 1882, 2. vydání.
- KLÍMA 2000 — David KLÍMA: Církevní areál v Třebosicích u Pardubic. České památky 11, 2000/1–2, 6–9.
- KOVÁŘ 2016 — Miroslav KOVÁŘ: K otázce stavební huti pomuckého kláštera ze sklonku rané gotiky a jejímu okruhu – Zur Frage der Bauhütte des Klosters Pomuk and ihres Umkreises vom Ende der Frühgotik. Jižní Plzeňsko 14, 2016, 67–107.
- KRČMÁŘ/PROCHÁZKA/SOUKUP 2004 — Luděk KRČMÁŘ / Zdeněk PROCHÁZKA / Jan SOUKUP: Zničené kostely. Katalog výstav. (= Průvodce historií západních Čech, č. 14), Domažlice 2004.
- KRUNTORÁD 2019 — Matěj KRUNTORÁD: Výsledky průzkumů fasád bývalého minoritského kláštera ve Znojmě – Die Ergebnisse der Untersuchung der Fassaden des ehemaligen Minoritenklosters in Znojmo. Průzkumy památek 26, 2019/1, 103–110.
- KUBÍČEK 1960 — Alois KUBÍČEK: Betlémská kaple. Praha 1960, 2. vydání.
- KUTHAN 2011 — Jiří KUTHAN: Architektura v rožmberské doméně do počátku 15. století. In: Rožmberkové : Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami. J. Pánek / M. Gaži et al. (eds), České Budějovice 2011, 374–385.
- KYPTA/VESELÝ 2011 — Jan KYPTA / Jan VESELÝ: Kostel sv. Vavřince v Bedřichovicích – málo známá ukázka středověké architektury Podblanicka – Die Kirche d. hl. Laurentius in Bedřichovice – ein wenig bekanntes Beispiel der mittelalterlichen Baukunst in der Gegend unter dem Berg Blaník. Památky středních Čech 25, 2011/1, 3–22.
- LÍBAL 1983 — Dobroslav LÍBAL: Praha románská : Architektura / Praha gotická : Architektura. In: Praha středověká. (= Čtvero knih o Praze : Architektura, sochařství, malířství, umělecké řemeslo), E. Poche (ed.), Praha 1983, 51–119, 165–356.
- LÍBAL 1995 — Dobroslav LÍBAL: Církevní architektura Plzeňska. In: Gotika v západních Čechách (1230–1530) : k 700. výročí založení města Plzně. Sv. 1. J. Fajt (ed.), Praha 1995, 250–264.
- LÍBAL 2001 — Dobroslav LÍBAL: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001.
- LÍBAL/LÍBALOVÁ 1983 — Dobroslav LÍBAL / Veronika LÍBALOVÁ: Gotická architektura středních Čech. Praha 1983.
- MENCL 1953 — Václav MENCL: Tvary gotických žeber v české gotické architektuře. Zprávy památkové péče 11–12, 1951–1952/9–10, leden 1953, 268–281.
- MENCL 1959 — Václav MENCL: Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách. Zprávy památkové péče 18, 1958/5–6, únor 1959, 133–146.
- MENCL 1960 — Václav MENCL: Vývoj okna v architektuře českého středověku. Zprávy památkové péče 20, 1960/5–6, 181–232.
- MENCL 1969 — Václav MENCL: Praha – Prague. Praha 1969.
- MENCL/MENCLOVÁ 1966 — Václav MENCL / Dobroslava MENCLOVÁ: Středověká architektura. In: Rudolf Turek et al., Muzeum Podblanicka na Jemništi. Benešov 1966, 13–20.
- MERHAUTOVÁ 1971 — Anežka MERHAUTOVÁ: Raně středověká architektura v Čechách – Die frühmittelalterliche Architektur in Böhmen. Praha 1971.
- NACHTMANNOVÁ/RAZÍM 2010 — Alena NACHTMANNOVÁ / Vladislav RAZÍM: Křivoklát a lovecký hvozď v době přemyslovské – Křivoklát and the hunting forest during the Přemyslid period (around 1000–1306). In: Přemyslovské Křivoklátsko : 900 let hradu Křivokláta. V. Razím (ed.), Praha 2010, 12–34.
- NOVÁČEK 1995 — viz *Prameny*
- NOVÁČEK 1997 — Karel NOVÁČEK: Branišov, okr. Karlovy Vary. Výzkumy v Čechách 1993–1995, Praha 1997, 13.
- PELTAN 2017 — Václav PELTAN: Posvátná místa královského města Pelhřimova. Pelhřimov 2017.
- PODLAHA/ŠITTLER 1901 — Antonín PODLAHA / Eduard ŠITTLER: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století, sv. XV : Politický okres Karlínský. Praha 1901.
- PODLISKA 2018 — Jaroslav PODLISKA: Kostel sv. Filipa a Jakuba. In: Průvodce pražskou archeologií : Památky známé, neznámé i skryté. I. Boháčová / J. Podliska (eds), Praha 2018, 138–139, 2. vydání.
- POCHE 1977 — Emanuel POCHE ET AL.: Umělecké památky Čech 1 : A–J. Praha 1977.
- PRIX 2017 — Dalibor PRIX: Přestavba kostela sv. Martina v Sedlčanech ve 14. století – Der Umbau der Kirche St. Martin in Sedlčany im 14. Jahrhundert. Průzkumy památek 24, 2017/1, 3–38.

- RADOVÁ 2022 — Lucie RADOVÁ: Přesun kostela Nanebevzetí Panny Marie. In: Petra Andrejchová et al., Most, zánik a zrození. Most 2022, 61–78.
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ 1956 — Milada RADOVÁ-ŠTIKOVÁ: Gotická krypta v Mostě. Umění 4, 1956/1, 62–63.
- RAZÍM 2010 — Vladislav RAZÍM: Katalog: heslo Senomaty. In: Přemyslovské Křivoklátsko : 900 let hradu Křivoklátska. V. Razím (ed.), Praha 2010, 194–195.
- RIŠLÍK/JOUZA/VALENTOVÁ 1998 — Vladimír RIŠLÍK / Ladislav JOUZA / Jarmila VALENTOVÁ: Gotika na Kolínsku : Společnost a kultura v letech 1250–1530. Katalog výstavy. Kolín 1998.
- SKOPEC ET AL. 2022 — Jaroslav SKOPEC ET AL.: Středověké venkovské kostely okresu Louny – Medieval village churches in the district of Louny. Ústí nad Labem 2022.
- SOMMER 1991 — Jan SOMMER: Poznámky k jihočeské architektuře doby kolem roku 1300. Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 28, 1991/2, 101–110.
- TEIGE 1915 — Josef TEIGE (ed.): Základy starého místopisu Pražského (1437–1620) I/2 : Staré město pražské (ochoz XIIa–XXX). Praha 1915.
- THOMA 1996 — Juraj THOMA: Nález zbytků neznámé architektury u kostela Panny Marie v Kájově na Krumlovsku. Výběr : Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 33, 1996/2, 124–127.
- TOMEK 1865 — Václav Vladivoj TOMEK (ed.): Základy starého místopisu Pražského I/1 : Staré město Pražské. Praha 1865.
- VELÍMSKÝ 2023 — Tomáš VELÍMSKÝ: Jímí země česká stála : Soubor studií k českým elitám raného a vrcholného středověku. Praha 2023.
- ZÁRUBA/BUCHA/LOŽEK 1977 — Quido ZÁRUBA / Václav BUCHA / Vojen LOŽEK: Significance of the Vltava terrace system for Quaternary chronostratigraphy : Contribution to the IGCP Project “Quaternary Glaciations in the Northern Hemisphere” – Terasový systém Vltavy a jeho význam pro chronostratigrafii kvartéru. (= Rozpravy Československé akademie věd, Řada matematických a přírodních věd 87/4), Praha 1977.

ZUSAMMENFASSUNG

ZWEI ARCHITEKTURGLIEDER AUS DER KIRCHE DER HL. PHILIPP UND JAKOB IN DER PRAGER ALTSTADT : ZUR GELTENDMACHUNG DER NACHKLASSISCHEN KEILRIPPEN IN BÖHMEN

Der Beitrag widmet sich der Stilanalyse von zwei Architekturgliedern aus der vierteiligen Gruppe der Baufragmente, die sich mit dem Umbau der verschwundenen, auf dem heutigen Platz Betlémské náměstí (*Bethlehemsplatz*) in der Prager Altstadt stehenden ursprünglich romanischen Kirche der hl. Philipp und Jakob verbinden lassen. Die Fragmente wurden beim Kollektortunnelbau unter dem Platz gefunden. Man analysierte den Fund vom trichterförmigen Fenstergewände und einem Fragment der nachklassisch gedehnten keilförmigen Gewölberippe. Für beide Bauelemente sind reiche Hinweise zum Vergleichsmaterial aus den weiteren zeitlich zusammenhängenden Denkmälern auf dem Gebiet Böhmens angeführt. Beide verhältnismäßig gewöhnlichen und stilistisch ausdruckslosen Architekturglieder lassen sich mit Vorbehalt anhand der einheimischen Analogien in den Zeitraum des späten 13. bis anfänglichen Jahrzehnten des 14. Jahrhunderts datieren. Das möge den gotischen Umbau der älteren einschiffigen romanischen Kirche belegen, die in der Gotik mittels des neuen Chors und der Seitenzubauten in einen dreischiffigen Bau erweitert wurde. Das gleiche Entwicklungsschema hat man in jener Zeit auch an weiteren ursprünglich romanischen einschiffigen Kirchen auf dem Gebiet mittelalterlichen Prags verwendet.

Abb. 1. Prag 1-Altstadt, Platz Betlémské náměstí (*Bethlehemsplatz*) Parz.-Nr. 1130. Lageplan der reparierten Kanalisierung und der Mauerwerkreste nach den niedergerissenen Bauten unter der heutigen Pflasterung.

Schwarz – romanische Phase der Kirche der hl. Philipp und Jakob; **rot** – gotische Phasen; **violett** – Forschungsumfang im Februar und März im Jahre 2023 (in die Unterlage Digitale technische Karte von Prag; Quelle Institut für Planung und Entwicklung der Hauptstadt Prag; Gestaltung P. Starec, 2023).

Abb. 2. Prag 1-Altstadt, Platz Betlémské náměstí. Archäologische Forschung aus den Jahren 1948–1949. Forschungsfläche mit freigelegten Kirchenresten. Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der ČR in Prag, Archiv, Best.-Nr. 41.153.

Abb. 3. Prag 1-Altstadt, Platz Betlémské náměstí. Die freigelegte Gesamtfläche während der archäologischen Forschung in den Jahren 1948–1949. Plan des Archäologischen Instituts Nr. PY000104001A (Ausschnitt), Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der ČR in Prag, Archiv.

Abb. 4. Prag 1-Altstadt, Platz Betlémské náměstí. Situierung der Objekte unter der Straßenpflasterung und die Schichtenfolge an Stelle des westlichen Straßenablaufs vor dem Gebäude des Náprstek-Museums (Nr.-Konskr. 269/I) an der Westseite des eingeteuften Kanalisierungsschachts (cf. Abb. 1: violett). Erläuterungen: **grün** – Tiefpunkt der Forschung (I. Borkovský 1948–1949); **Z1** – Mauer, Renaissance/Barock; **Z2** – Brunnen (nicht datiert, laut I. Borkovský 1948–1949); **V1** und **V2** – Fundamentausbrüche; Schichten: **40** – geologischer Untergrund (Holozänablagerung); **41** – geologischer Untergrund (Kiessandterrasse VIIc); beim Stollenbau für den Straßenkanal (Schicht **38**) verletzt. Das älteste Vorhandensein vom Mörtel – Schicht **37**, dann die Schichten **24+25** (alles feiner Mörtelsplitt), Ziegelmateriale am frühesten Schicht **28**, dann Schicht **11** (Zeichnung und Gestaltung P. Starec, 2023).

Abb. 5. Prag 1-Altstadt, Platz Betlémské náměstí. **1** – Fenstergewändefragment; **2** – Fenstergewändeprofil (Foto und Vermessung M. Kovář; Zeichnungen M. Semerád).

Abb. 6. Gotische Fenstergewändebeispiele. **1** – Prag 1-Kleinseite, Kirche d. hl. Thomas; **2** – Bavorov (*Barau*, Bez. Strakonice), Maria Himmelfahrtskirche; **3** – Sedlčany (*Seltschan*, Bez. Příbram), Kirche d. hl. Martin; **4** – Slavětín (Bez. Louny), Chor der Kirche d. hl. Jakob d. Gr.; **5** – Deštná (*Deschna*, Bez. Jindřichův Hradec/*Neuhaus*), Kirche d. hl. Otto; **6** – Prag 2-Neustadt, Maria Verkündigungskirche auf dem Rasen; **7** – Němčice (Bez. Prachatic), Chor der Kirche d. hl. Nikolaus (Fotos M. Kovář, 2003–2023).

Abb. 7. Prag 1-Altstadt, Platz Betlémské náměstí. **1** – Gewölberippenfragment; **2** – Gewölberippenprofil aus dem Betlémské náměstí; **3** – Gewölberippenprofil aus dem Haus Nr.-Konskr. 422/I in der Michalská Gasse (Foto und Vermessung M. Kovář, 2016, 2023; Zeichnung S. Babušková und M. Semerád 2016, 2023).

Abb. 8. Vergleichende Tabelle der Profilierung ausgewählter gedehnter Keilrippen: **1** – Janov, Kat.-Gem. Branišov (Teil der Stadt Toužim/*Theusing*, Bez. Karlovy Vary/*Karlsbad*), Kirche d. hl. Blasius. Entfernte gotische Gewölberippe; **2** – Třebosice (Bez. Pardubice), Kreuzerhöhungskirche. Rippenprofil im Chorraum über dem verstümmelten Auslauf; **3** – Pelhřimov (*Pilgram*), Kirche d. hl. Bartholomäus, Gewölberippenprofil im nördlichen Seitenschiff; **4** – Červená Řečice (*Rothřečitz*, Bez. Pelhřimov), Kirche der hl. Maria Magdalena, Gewölberippenprofil im Chorraum; **5** – Most (*Brüx*), Maria Himmelfahrtskirche, Gewölberippenprofil in der Krypta; **6** – Levý Hradec (Kat.-Gem. Žalov, Bez. Prag-West), Kirche d. hl. Clemens, Gewölberippenprofil im Presbyterium (Nr. 1 – Vermessung K. Nováček, 1995; Nr. 2–6 Vermessung M. Kovář, 2017–2020; Zeichnung J. Hlavatý).

Abb. 9. Otradov (Bez. Chrudim), Kirche d. hl. Bartholomäus. Rippenauslauf im Presbyterium (Foto M. Kovář, 2022).

Abb. 10. Branišov (Bez. Karlovy Vary), Kirche des hl. Blasius. Profil, höchstwahrscheinlich ein Portalgewändedetail (Vermessung J. Veselý, o. J.; Zeichnung J. Hlavatý, 2020).

Abb. 11. Běšiny (Bez. Klatovy/*Klattau*), Kirche d. hl. Bartholomäus (Foto M. Kovář, 2018).

Abb. 12. Gewölberippenprofilierung. **A** – Bohdaneč (Bez. Kutná Hora/*Kuttenberg*), Maria Verkündigungskirche. Profilierung eines der Rippentypen im Presbyterium (Vermessung M. Kovář, Zeichnung M. Semerád, 2015); **B** – Kolín, Allerheiligenkirche, Chor. Lagerfläche des entfernten Gewölberippenfragments (Vermessung M. Kovář, 2001; Zeichnung M. Semerád, 2020); **C** – Stříbro (*Mies*, Bez. Tachov/*Tachau*), ehemaliges Minoritenkloster. Profil der fünfeckigen Gewölberippe (Vermessung M. Kovář, 2018; Zeichnung M. Semerád, 2018).

Übersetzung von Jindřich Noll

Příspěvek vznikl v rámci výzkumné oblasti I. Archeologie financované z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace NPÚ (IP DKRVO).

Mgr. Miroslav KOVÁŘ, Ph.D., historik architektury, kovar.miroslav@npu.cz, kovismirek@seznam.cz
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Praze, Na Perštýně 12, 110 00 Praha 1

Mgr. Petr STAREC, archeolog, starec@muzeumprahy.cz
Muzeum hlavního města Prahy, Kožná 1, 110 01 Praha 1